

ЗМІСТ

Сергій Гальченко. «Добридень тобі, Україно моя!».....3

ВИБРАНА ПОЕЗІЯ 1907–1929

ПАНАХИДНІ СПІВИ [1914–1915(?)]

I. «Прийдіть, пісні, прийдіть, ридання...»..	21
II. «Я чую дзвін в бору ялин...»	21
III. «Святий Безсмертний, Святий Боже!»	22
IV. «Благословен еси Господи...»	23
V. «Со святими» – я чую – співають...»	24
VI. «Плачу і ридаю...»	25
VII. «Світає... Так тихо, так любо, так ніжно у полі»	25
VIII. «Хто там в небі дзвонить...»	26
IX. «На твоїй сумній могилі...»	27
X. «Я чую дзвін в бору ялин...»	27
«Я тебе поховав...»	28
«Ой, що в лузі дві тополі граються...»	29

СОНЯШНІ КЛАРНЕТИ (1918)

Не Зевс, не Пан.....	30
Закучерявилися хмари...	31
Гаї шумлять...	32
Арфами, арфами...	33
Деся надходила весна...	34
Цвіт в моєму серці...	35
Не дивися так привітно...	36
Подивилась ясно...	36
З кохання плакав я...	37

О, панно Інно...	37
Я стою на кручі...	38
Там тополі у полі...	39
Гаптус дівчина...	39
Квітчастий луг	40
Ой не крийся, природо...	41
Іще пташки...	42
Енгармонійне	43
Туман	43
Сонце	43
Вітер	43
Дощ	44
Ходять по квітах...	44
У собор	45
I. «По один бік верби»	45
II. «Співає стежка на горód»	45
Пастелі	46
I. «Пробіг зайчик»	46
II. «Випив доброго вина...»	46
III. «Коливалося флейтами...»	47
IV. «Укрийте мене, укрийте...»	47
А я у гай ходила...	48
Хтось гладив ниви...	48
На стрімчастих скелях	49
По хліб шла дитина...	50
Одчиняйте двері...	50
Скорбна мати	51
I. «Проходила по полю обніжками, межами»	51
II. «Проходила по полю – зелене зеленіє...»	52
III. «Проходила по полю. В могилах поле мріє...»	52
IV. «Проходила по полю... – І цій країні вмерти?»	53
По блакитному степу...	54
Колискова. (З <i>Анатолія Ле Брза</i>)	54

Хор лісових дзвіночків (<i>Уривок із поеми</i>)	56
Зелена неділя	57
Війна.....	57
I. «Кладусь я спать»	57
II. «Праворуч – сонце»	58
Дума про трьох Вітрів	59
Золотий гомін	61

П Л У Г (1 9 2 0)

Плуг	67
Сійте...	68
I Белий, і Блок...	68
На майдані...	69
Як упав же він...	70
Перезорюють зорі...	70
I буде так...	71
Міжпланетні інтервали...	71
Зразу ж за селом...	72
На могилі Шевченка	73
I. «I, уклонившись праху...»	73
II. «Спинились ми на “Чайці”...»	73
III. «А за Трипіллям на горі...»	74
Месія	75
Із циклу «Сотворіння світу»	76
I. «Спервовіку не було нічого...»	76
II. «Вже би’ заснув сиз вечір».....	76
III. «Пустили бідних на поталу...»	77
Листи до поета (Триптих)	78
I. «Еллади карта, Коцюбинський...»	78
II. «Ви десь, мабуть, не з наших сел...».....	78
III. «Я комуністка, ходжу в “чужому”...»	79

Мадонно моя...	80
I. «Мадонно моя, Пренепорочна Маріє...»	80
II. «Вже славлять, співають...»	80
III. «Мадонно моя, Мати Пречиста...»	81
IV. «Не з каменю, не з мармору...»	81
Псалом залізу...	82
I. «Ненавидим прокляту мідь...»	82
II. «Десь за морями право, честь»	83
III. «Минув як сон блаженний час...»	83
IV. «На чорта нам здалася власть?»	84
Ронделі	85
I. «Іду з роботи я, з заводу...»	85
II. «Мобілізуються тополі...»	85
26. II (11. III)	86
I. «Там на горі за Дніпром...»	86
II. «Прийшли попи, диктатори (о сором!)...»	86
Я знаю...	87
Гнатові Михайличенку	87
Один в любов...	88
Плюсклим пророкам	89
Палить універсали...	90

ЗАМІСЦЬ СОНЕТІВ І ОКТАВ (1920)

«Уже світає, а ще їмла...»	91
Осінь	91
Антистрофа	92
Терор	92
Антистрофа	93
Лю	93
Антистрофа	94
Найвища сила	95
Антистрофа	95
Ритм	95

Антистрофа.....	96
Евое!.....	96
Антистрофа.....	96
Хто скаже.....	97
Антистрофа.....	97
Шовіністичне.....	98
Антистрофа.....	98
Іспит.....	98
Антистрофа.....	99
Порожнеча.....	99
Антистрофа.....	99
Кукіль.....	100
Антистрофа.....	100

В КОСМІЧНОМУ ОРКЕСТРІ (1921)

В космічному оркестрі.....	101
I. «Благословенні: матерія і просторінь...».....	101
II. «Я дух, дух вічності...».....	102
III. «В космічному оркестрі...».....	103
IV. «Що наші сльози, і зойки, і крики?».....	104
V. «На берегах вічності ходить сонце...».....	105
VI. «Мов пущене ядро з гармати...».....	106
VII. «Недокровна планета круг сонця сохла...».....	108
VIII. «Людськість промовляє...».....	109
IX. «Колись цвіли сади Семіраміди...».....	110
X. «В царях знайшли свою опіку і рідню...».....	111

ВІТЕР З УКРАЇНИ (1924)

Вітер з України.....	113
Плач Ярославни.....	114
I. «Сніг. Сніжок».....	114
II. «Дивний флот на сонці сяє...».....	116

Надходить літо...	117
Кожум'яка	119
Три сини	121
Ходить Фауст...	122
Голод	123
Відповідь землякам	124
За всіх скажу...	125
Ненависті моєї сило...	126
Великим брехунам (<i>Відповідь декому</i>)	127
Перед пам'ятником Пушкіну в Одесі	128
Осінь така мила...	129
На хуторі	130
Ми кажемо...	131
Весна (<i>З Баратинського</i>)	132
La bella Fornarina	133
Хмари кругом облягли... (<i>Гекзаметр</i>)	134
Повстанці (<i>Уривок</i>)	135
Клеон і Діодот	136
З мого щоденника	138
I. «Ой хмари, хмари...»	138
II. «“Дніпро – бандит”. У ньому – все»	139
III. «Озеро синіми слізьми сходить»	139
Живем комуною	140
I. «Живем комуною, працюєм»	140
II. «На капусті жовті метелики...»	140
III. «Вночі фаланги сняться...»	140
IV. «Ще в нас музики не досить»	141
V. «Посівів, Дніпре мій»	141
VI. «Хочеш, Дніпре, я прочитаю тобі?»	141
VII. «Дихнуло з півночі і з півдня...»	142
VIII. «Вигулюється там...»	142
IX. «А іноді – немов джентльмен»	142
X. «Живем комуною, працюєм»	143

Вулиця Кузнечна	144
Захід I	144
Захід II	145
Охляло сонце... ..	146
Великдень.....	146
Перше Травня на Великдень	148
Харків	149
I. «Харків, Харків, де твоє обличчя?».....	149
II. «Котяться вулиці, вицокує в темі тротуар».....	150
Фуга	151

ПОЗА ЗБІРКАМИ

«Що місяцю зіроньки кажуть ясенькі...»	156
Коханої очі	157
«Здійсняються мрії химерні, забиті...».....	157
Пісня козака	158
«Блакить мою душу обвіяла...».....	158
Горе матері	159
«Моє слово бліде, моя пісня надгробна...»	160
«Україно моя, моя люба Україно...»	160
«За хвилию котиться хвиля...»	160
«Не знаю і сам я, за що так люблю...»	161
«В темряві ночі тополі тріпочуть...»	161
Розкажи, розкажи мені, поле... ..	162
«Зі смутком на серці, з вінком на чолі...».....	163
«Не смерті я боюсь, – боюсь я похорону...»	163
Ви знаєте, як липа шелестить... ..	164
Чоловік	165
Молодий я, молодий... ..	166
Де тополя росте... ..	167
Не бував ти у наших краях!	168
Коли в твої очі дивлюся	168
«Ах не смійтеся ви наді мною...»	169

«Хоч би чи дощ, чи завірюха...»	170
«Живу, живу – ридаю...».....	170
«Я хотів би, коли я умру...»	171
«Я люблю казки чудові...».....	172
«Ми – тлі закон священнодійний».....	173
«Гей, іду, іду я полем з піснею-журбою».....	173
«Кохана вмерла».....	174
«Я сказав тобі лиш слово...»	174
У мене болять легені.....	175
«Там чути дзвін в бору ялин...»	176
Десь на дні мого серця...	176
«Гармонія світу – офіра безкровна»	177
«Над озерами, над прозорими...».....	178
«З далекого походу вернувся до мене брат».....	178
«Душа моя – послухай!»	179
«Як не горю – я не живу».....	180
«Озвався дзвін і потонув у присмерковім сумі...»	180
«Читаю душі ваші, наче книги, я...».....	181
«Дух народів горить, дух народів – “мов жрець”»	181
«Інакше плачуть хмари і стогне буйний вітер...».....	182
«Зоставайся, ніч настала...»	183
«Послав я в небо свою молитву...»	183
«Не вірте, люди, снігу...»	184
«І являвся мені Господь...»	185
«Гей, вдарте в струни, кобзарі...».....	186
Плач Антонія	187
Молитва «Кієвлянина»	188
«Як ударили у дзвони...»	189
«О, я не невірник...»	190
«Огонь життя лелійте...»	191
«Ой що в Софійському заграли дзвони, затремтіли»	192
«Білі голуби злетіли...»	194
«Місяцю ясний!».....	194

«Постали череваті...»	194
«То не березовий, бузовий...»	195
«...Дівчинка на призьбі...»	196
«Вийду, вийду за ворота...»	196
«В гаю, в маю, у розмаю в квіти-дзвони задзвоню...»	197
«О, суму, смутку, скільки суму...»	198
«Встав на розвідку місяць повний...»	199
«Не розпинаюся, не падаю...»	199
Пам'яті тридцяти	200
«Сильніша за всі Бурі...»	200
«Хто ж це так із тебе насміяться смів?»	201
«Застібнулось на всі гудзики небо»	202
«Тільки сів він у стремено...»	202
Розкривши Гомера	203
«Прийшли до мене в гості»	203
«Напував коня»	204
«Із Білої Церкви, мов з чорної ночі...»	205
«Трохи не доспиш...»	206
«Пріма й секунда дають...»	206
[Із Бабефа (Параграфи)]	206
«Орли-стерв'ятники на труп летять»	207
«Давай ми будем козаки...»	208
Свобода, рівність і любов	209
«Брати, прощайте! Нових стріч!»	209
«Струнка та чорноброва...»	210
«Як вийдуть до світання...»	210
Заступ та чорна земля	210
Балетна студія	211
«Загупало в двері прикладом...»	212
«Загупало в двері прикладом, заграло, зашкрябало в шибку»	213
«Микола Леонтович говорить...»	214
«Весна встає, весна встає...»	215
Прометей	215

Святе сімейство (<i>Ідилія</i>)	217
Весна	218
«Божевільний вітер божевільно боживсь...»	218
Харків	220
III. «Мадонни, Ундіни, Гудруни...»	220
IV. «Осінь з рухів, сонце з маси...»	221
Поетам нової формації	222
«Хоч як його не проклинай...»	223
«До кого говорить?».....	225
З кримського циклу.....	226
Пляж.....	226
Прорив.....	228
Сниться й далі	229
За хмарами обвали	230
Ай-Петрі.....	231
Слався!	232
Курінь	233
На світанню	236
«Я ж не винен, що Анжела...».....	237
«Ми надто злі, ми надто люті...»	238
СКОВОРОДА (<i>Уривки симфонії</i>)	239
ЧИСТИЛА МАТИ КАРТОПЛЮ (<i>Уривок з поеми</i>)	273
ПРИМІТКИ.....	277

«ДОБРИДЕНЬ ТОБІ, УКРАЇНО МОЯ!»

Багаторічна робота над упорядкуванням рукописної поетичної спадщини П. Тичини та підготовкою до друку кількох видань його творів (поезії, прози, листів), а також спілкування з колегами-текстологами і найвидатнішим тичинознавцем Станіславом Тельнюком (1935–1990) переконало мене в тому, що при публікації текстів творів необхідно обирати найавторитетніше джерело текстів – автографи чи прижиттєві видання, що виходили майже до кінця 1920-х років. Адже після того редактори,– виконавці інструкцій Головліту, тобто радянської цензури, втручалися в тексти творів П. Тичини, перетворюючи їх, за висловом С. Тельнюка, із розкішних дерев на обчухрані телеграфні стовпи. Вилучалися з літературно-наукового обігу не лише так звані антирадянські твори (на зразок вірша «Пам’яті тридцяти»), але й цілі збірки («Замість сонетів і октав»).

Отже, саме першоджерела – автографи і першопублікації – і є виявом творчої волі поета, спадщину якого необхідно являти сучасним читачам і дослідникам в автентичному вигляді.

Науково перевірені тексти творів П. Тичини надруковано у підготовлених нами виданнях, починаючи зі збірки збірок «Сонячні кларнети» («Дніпро», 1990), де редакторка все-таки замінила оригінальну назву «Соняшні» на «Сонячні». Автентичні (нередаговані) поетичні твори вийшли в кількох видавництвах України: «Золотий гомін» («Криниця», 2008); «Скорбна мати» («Знання», 2013); «За всіх скажу, за всіх переболію» (ТОВ «Основа-Принт Плюс», 2021); «Сковорода. Симфонія» («Мистецтво», 2023).

Найбільшою приємністю для текстолога-тичинознавця було готувати ці та інші видання, писати для них передмови, післямови, наукові коментарі та примітки, адже набутий майже півстолітній досвід давав можливість представити світові поетичні шедеври

П. Тичини, якого чи не найбільше ламала тоталітарна система і, хоча й не знищила фізично, але робила все, щоб він залишився в історії не поетом-генієм, а славословом і чиновником найвищого рангу, посадивши навіть у крісло Голови Верховної Ради УРСР...

Але багатогранна творча особистість Павла Григоровича Тичини (1891–1967) належить до таких великих талантів, котрі, за словами самого поета, «не замикаються в магічні кола», а дослухаються до голосу людства. Його поезії першої чверті двадцятого століття викликали не тільки захоплення, а й заздрість і навіть несприйняття з боку деяких читачів та літературних критиків. Та й сьогодні ще дехто недооцінює поета, намагається вивести Тичину за межі великої української літератури, судячи про нього за кількома одіозними творами зі шкільної хрестоматії радянського періоду.

Він зумів почути голос людства із «розтрубів фанфар» трьох найбільших поетів – Т. Г. Шевченка, У. Уїтмена, Е. Верхарна, зримо побачити «через голови племен» своїх знаних сучасників – майстрів поетичного слова інших народів, увійти з ними у творчий діалог.

З відходом тоталітарного режиму з'явилася можливість говорити про все чесно й об'єктивно. Ми вже знаємо, що жодні найвищі нагороди, премії, звання та інші відзнаки не утримають у перших лавах національної культури діячів, чий доробок складався лише з того, що творилося на злобу дня во славу владомощців і з метою піднятися на вищий щабель ієрархічної соціальної драбини, стати наказним чиновником від літератури. Натомість, вимагає глибокого і принципового осмислення творчість тих митців, кому довелося жити й творити в епоху, що не могла не накласти свого негативного відбитку навіть на людей виняткового таланту.

Сьогодні можна спостерігати у сфері культури намагання деяких критиків, які ще недавно курили фіміам чиновникам у політиці й літературі, провести ревізію у сфері духовної культури, вилучити з неї все, що не підлягає їхній «класифікації». Зрозуміло й без гучних стверджень, що в історії залишаться тільки твори високохудожні і тому не варто надто швидко і похапцем «пересортовувати» нашу спадщину та наклеювати суб'єктивні ярлики на того чи іншого діяча. Треба досягнути достеменно справжнього Павла Тичину, його високий творчий набуток і внесок в українське і світове

красне письменство, його невтомну працю на перекладацькій ниві, аби грона світової поезії зросли і засяяли українським словом.

* * *

Одна з найпрекрасніших сторінок нашої національної культури – геніальна поезія «раннього» Павла Тичини.

І, хоч як не гірко про це говорити, ряд творів поета – це одна з найнепривабливіших сторінок нашої літератури, яку не можна осмислювати окремо від історії суспільства.

«Така була судьба поета», – з гіркотою писав про власну долю В. Сосюра у поемі «Розстріляне безсмертя», маючи на увазі ті трагічні обставини, які іноді змушували проклинати те, що любив «незрозумілою любов'ю» (йшлося про історичну постать Нестора Махна).

Вірші П. Тичини було названо геніальними ще в 1919 р. його семінарським побратимом В. Елланом (Блакитним). А через три роки Ярослав Івашкевич, рецензуючи збірку збірок «Золотий гомін», що з'явилася у Львові 1922 р. (до неї ввійшли перші три книги – «Соняшні кларнети», «Плуг» і «Замісць сонетів і октав»), назвав поета геніальною особистістю.

Подібних висловлювань можна навести велику кількість як на адресу особистості поета, так і стосовно його творчості, але майже в кожному разі треба вдаватися до застереження: були, мовляв, й інші твори, недостойні «цього світлого генія і людини» (В. Сосюра).

Василь Барка – відомий український письменник і літературознавець – у своєму глибокому дослідженні про П. Тичину «Хліборобський Орфей, або Кларнетизм» (1961) ставить «Соняшні кларнети» в ряд найвидатніших пам'яток української літератури: «Слово о полку Ігоревім», народні думи і пісні, «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди, «Кобзар» Тараса Шевченка, переклад рідною мовою Біблії, зроблений Пантелеймоном Кулішем, Іваном Нечуєм-Левицьким та Іваном Пулюєм, і, нарешті, ця маленька збірочка, яка принесла славу українській культурі. В. Барка, можливо, як ніхто інший, зумів проникнути в найпотаємніші глибини ранньої лірики Тичини, зумівши, хоч і стримано, сказати про причини трагедії, яка чекала на цей талантист у тоталітарній державі.

Напевно, про жодного з українських письменників радянського часу не написано так багато, як про Тичину, – і монографій, і дисертацій, і статей, і споминів, і віршів, і біографічних творів. Гори літератури, а справжніх чесних наукових досліджень – обмаль. Переважна більшість науковців обов’язково намагалася висловити «захоплення» насамперед так званою революційною лірикою поета і його «програмно-хрестоматійними» творами, які набивали учням оскому і назавжди закарбовувалися в їхній свідомості лише у вигляді пародій: у народу було відібрано найкращого поета двадцятого століття та ще й перетворено його в об’єкт для глузувань!

Такою була доля не одного Тичини, а й багатьох митців, яким судилося жити, як писав В. Сосюра, в часи «кривавого Тамерлана». Тоталітарна держава потребувала тільки певної кількості приручених славословів. Геніальних фізиків можна було примусити робити винаходи в тюрмах, але поетична муза не могла за ґратами творити оди режиму. Отож одних знищували фізично, а інших морально, і невідомо, що страшніше – загинути від кулі чи залишитися живим і продовжувати щось творити.

Наукова біографія П. Тичини (неканонізована, як усі нині існуючі), досі ще не написана, була б надзвичайно цікавою і змістовною, починаючи з раннього дитинства, сільського побуту, бурсацько-семінарських років, коли в підлітковому віці йому доручали диригувати великим світським хором у Чернігові; Тичина – кларнетист Чернігівського симфонічного оркестру і диригент семінарського хору, який усупереч забороні бере участь у похороні М. Коцюбинського; юний художник і поет, яким опікуються дві видатні особистості – митець Михайло Жук і Михайло Коцюбинський. А далі – Тичина-фольклорист, актор-аматор (театральний псевдонім – *Я. Тут*), композитор (псевдонім – *Лялич*).

Сумлінно укладені і вже видані біографії писалися немовби на догоду самому поетові, а також і тій системі, коли він жив і творив, мусив служити несамостійній державі УРСР на посаді директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, міністра освіти УРСР, депутата і Голови Верховної Ради УРСР.

Надзвичайно делікатний і уважний, Тичина міг бути, як писав В. Сосюра, «мов шторм десятибальний», але про нього розповіда-

ли легенди й анекдоти як про людину боязливу, котра вголос могла говорити на непопулярні теми з співбесідником лише віч-на-віч і то десь у лісі, а не в приміщенні. Близький до нього письменник Дмитро Косарик розповідав мені таку бувальщину. Хтось із сучасників відважився запитати ще не старого поета, чому його обсіли хвороби, і найстрашніша – діабет, адже ж він ніби дбав про своє здоров'я і не зловживав алкоголем, не терпів тютюну тощо. Поет, виснажений діабетом, відповів буквально так:

– Ось ви посадить у металеву клітку котика, а потім підпустить до нього пса. Собака гарчатиме на недоступного для неї kota, а той з переляку метатиметься за ґратами, боячись, що його розтерзають. А потім, після такого жахливого експерименту, виявиться, що в котика зі страху з'явився діабет...

Лев Озеров теж оповідав мені, а згодом описав і в статті про свої бесіди з П. Тичиною в московському готелі, де українського поета завжди селили в одному й тому самому номері. «Говорили» записочками, які після завершення «розмови» Павло Григорович рвав і виносив до ванної кімнати, де за клаптиками лише шуміла в унітазі вода.

* * *

Ніхто з дослідників у своїх працях аж до початку вісімдесятих років ХХ ст. не згадував ряд творів П. Тичини, які було штучно вилучено із його творчого доробку, а деякі з них не передруковувалися протягом сімдесяти років: їх вважали не просто контрреволюційними, але й антирадянськими.

На щастя, пильне око недалекогоглядного, зашореного ідеологічними догмами критика «пропустило» хрестоматійний вірш «Як упав же він з коня...». Там є дуже прикметний рядок: «Слава! Слава! – докотилось і лягло до ніг». Цілком зрозуміло – П. Тичина має на увазі те, що воїн – борець за вільну Україну – чує перед смертю вигуки «Слава Україні!», але вже не в змозі відповісти: «Героям слава!».

30 березня 1917 р. у київській газеті «Нова рада» було надруковано вірш П. Тичини «Гей, вдарте в струни, кобзарі...» – відгук поета на українську національну маніфестацію в Києві 19 березня.

Звичайно, національні «вкраїнські прапори» (синьо-жовті) і «вкраїнське військо» були головною перешкодою тому, аби принаймні хоч згадувати цей твір.

Тичині у всіх підручниках і наукових працях було присвоєно титул «поета – співця революції» лише на підставі двох хрестоматійних творів – «На майдані» і «Як упав же він з коня...». У деяких наукових працях згадувалося ще кілька його поезій «революційної» тематики, але послідовно не помічалася дума «Ой що в Софійському заграли дзвони, затремтіли» – поетична трансформація подій 1917 р., свідком яких був П. Тичина.

*Ой що в Софійському заграли дзвони, затремтіли.
Не білі голуби – янголи у небо пролетіли.
Ой там збиралися під прапори, під соняшині ще й сині:
Від нині –
Не буде більше пана у вільній Україні!*

.....
*І суне військо лавою
Від білих тихих брам.
Із «Заповітом», «Славою» –
Весь Київ наче храм.*

*В нім скапала кров часові,
Кров мучнів без вінця...
І в нім горять Тарасові
Українській серця!*

І процитовані, й інші рядки думи («Гей, разом, разом станемо на ворога ми, браття, – Завзяття! – Хто зрадить неньку Україну – прокляття тим, прокляття!»), що свідчили про початок національного відродження народів колишньої імперії, теж сім десятиліть лякали сторожів цнотливої ідейності спадщини поета, якою могла гордитися будь-яка інша національна культура. Аякже! Поет оспівує національну символіку. Хіба рядовий читач міг знати, що в Тичині є тонюсінська збірка «Замість сонетів і октав», видана в 1920 р. і визнана усім цивілізованим україномовним світом вагомішою за «всі стотомові шафи творів “клястиків” марксизму і “людоморизму”» (В. Барка). Ця збірка теж пов-

ністю не передруковувалася рівно сім десятиліть, бо остання її анти-строфа теж була наповнена «крамольною» символікою:

*Грати Скрябіна тюремним наглядачам –
це ще не є революція.*

*Орел. Тризубець, Серп і Молот...
І кожне виступає як своє.*

*Своє ж рушниця в нас убила.
Своє на дні душі лежить.*

Хіба й собі поцілуватъ пантофлю Папи?

Ці рядки – болісні роздуми поета над тим, що може статися з людиною в суспільстві, спрямованому на руйнацію її особистості.

Усе побачене і пережите поетом протягом трьох років громадянської війни у Києві неодноразово виливалося в його творах у певних образах, до осмислення і трактування яких ми тільки наближаємося.

Кому були відомі сповнені пророчого передбачення рядки із вірша «Хто ж це так із тебе насміяться смів?», надруковані в газеті «Нова рада» 7 березня 1918 р., що теж опинився за сімома замками навіть від фахівців, які не мали спеціального дозволу на вивчення такого роду матеріалів?

*І сказали людям: ми вас поведем!
Рушимо з ножами у наш край-едем.
І взялися кров'ю поле і гаї,
Бо рубались, бились ріднії, свої.
Хто ж тобі зготовив цей кривавий час?
Хто ж так люто кинув на поталу нас?
І сказали люде: годі нас дурить!
Будем ще й на волі у кайданах гнить...*

Довгоочікувана воля прийшла не такою, якою її сподівався Тичина: «Одчинились двері – всі шляхи в крові!»

«Не будь ніколи раю у цім кривавім краю» – це пророцтво поета, проголошене устами скорбної Богоматері Марії, яка направляє учнів її сина шукати Ісуса не в Юдеї чи Галілеї, а на Україні, де в кожній хаті – «Ачей вам там покажуть Хоч тінъ його розп'яту».

Жодну оселю в цій країні не обминуло горе – хтось та прийняв смерть за чужі гріхи...

Кілька сотень юнаків, переважно київського студентства, загинули у січні 1918 р. біля станції Крути (неподалік від Бахмача) у битві із загонами колишнього царського підполковника Муравйова, який ішов «звільняти» Київ від Центральної Ради. Після Крутянської трагедії війська Муравйова захопили Київ і чинили масові розправи, розстріли мирних жителів (іноді просто стріляли в людей, що говорили українською мовою), руйнували культурно-історичні пам'ятки. Ці акти вандалізму дискредитували і соціалістичну революцію, і радянську владу (точніше проявили суспільству їхню справжню суть) – уже недалекі 30-ті, голод, репресії... Один із наказів Муравйова проголошував буквально таке: «Цю владу ми несемо з далекої Півночі на вістрях своїх штиків, і там, де її встановлюємо, всемірно підтримуємо її силою цих штиків і моральним авторитетом революційної соціалістичної армії».

Видатний учений, а на той час і відомий політичний діяч Сергій Єфремов у газеті «Нова рада» від 18 лютого 1918 р. так писав про Муравйова: «Високу ідею визволення, братерства, волі він так загадив, заплював, захаркав, засмітив, скупав у крові, що багато сил треба буде приложити на те, щоб знов очиститись. Може, треба буде роботи не одного генія, принаймні не одного покоління, щоб засипати ту безодню, що викопала за наших днів банда божевільних провокаторів та грабіжників».

Тіла загиблих тридцяти юнаків, що полягли під Крутами, було перевезено до Києва і з великими урочистостями поховано на Аскольдовій могилі. Очевидно, у цьому «похороні друзів» брав участь і П. Тичина, бо саме ця сумна подія спонукала його до написання вірша «Пам'яті тридцяти»:

*На Аскольдовій Могилі
Український цвіт! –
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.*

*На кого посміла знятись
Зрадника рука? –
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...*

Як бачимо, і тут П. Тичина передбачив події, що стануться через кілька місяців – улітку 1918 р. есер Муравйов зрадить радянській владі і буде розстріляний у Сибірску.

Багато вже написано дослідниками про афористичність поезії Тичини, про її музичний звукопис. Але майже ніхто й ніколи не говорив про передбачення ним багатьох подій, що очікували суспільство, яке намагалися збудувати на руїнах минулого і на крові своїх братів. Для прикладу можна згадати хоча б вірш «Палить універсали» (1919) – крик душі поета, який не міг змиритися з тим, що й за універсалами, і за декретами були багнети («знов порюють животи прокляті багнети!»), що утверджували «закони й канцелярський сказ», і народжувана «воля» викликала недовіру. Він немовби прозирав у майбутнє – і в роки сталінських репресій, і в наше сьогодніня:

*Воля! Воля! – серце в грудях...
Знов як рабів розпинають на людях.
Знову кайдани, тюрма, й шомполи,
і слово невільне, мов з-під поли.*

*Хто має право примусить людину?
Хто може ніч обернути на днину?
І хто такий мудрий, щоб зразу нас всіх
повісив за правду, єдиний наш гріх?*

Цей вірш теж не передруковувався багато років, бо вислів «топчїть декрети» асоціювався в недалекоглядних редакторів і критиків із декретами радянської влади. П. Тичині дуже «щастило» на тлумачів його творчості, не без участі яких його поезія поступово втрачала первісну красу, – нещадно редагувалася. Навіть із вірша «О, панно Інно...» вилетіло шанобливе звертання до дівчини «панно». Деякі опубліковані й відомі читачам твори при перевиданні піддавалися і редакторським, і авторським (не без ініціативи редакторів, які виконували чиясь волю) «удосконаленням». Спочатку із ранніх творів зникла релігійна симво-

ліка, що призвело до естетичних втрат, порушивши образну систему. Навіть у збірці «Соняшні кларнети» у багатьох творах було проведено «ревізію»: рядок «Пливуть молитви угорі» у вірші «Світає» (1917) замінено на «Пливуть тужіння угорі...», слово «вівтар» мінялося на «пустир». В інших творах – «молюсь» на «дивлюсь», «мадонни» на «відгомони». Із «Думи про трьох Вітрів» зникли «Різдво», «Господь» і навіть «Свята Земля» (замінено на «сиру землю»).

Тексти більшості творів П. Тичини у його рукописах і перших виданнях збірок відрізнялися від надрукованих в останньому прижиттєвому найповнішому шеститомнику із дуже суттєвими різницями – звідси було вилучено і релігійні, і політичні образи, що могли викликати якесь неоднозначне тлумачення. Але до шеститомника (1961–1962) не було внесено чимало творів, що навіть піддавалися редагуванню.

Та що там шеститомник початку шістдесятих років, коли із верстки першого тому дванадцятитомника, що готувався до друку у 1982 р. і був схвалений до видання дуже авторитетною академічною редколегією (голова – О. Т. Гончар, члени редколегії – М. П. Бажан, І. Ф. Драч, М. Г. Жулинський, Л. М. Новиченко, Б. І. Олійник, В. М. Русанівський, С. В. Тельнюк та ін.) і вченою радою Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, – «вилетіли» такі твори П. Тичини: «Гей, вдарте в струни кобзарі...», «Ой що в Софійському заграли дзвони, затремтіли...», «Хто ж це так із тебе насміяється смів?», «Пам'яті тридцяти», остання «Антистрофа» («Грати Скрябіна тюремним наглядачам...») збірка «Замість сонетів і октав», друга частина диптиха «Пам'яті Шевченка» («Прийшли попи, диктатори (о сором!)...»), «До кого говорить?», а уривок із поеми «Чистила мати картоплю» було надруковано з купюрою («Ленін-антихрист явився...» і т. д.).

1920–1923 рр. у творчому житті Павла Григоровича не менш складні, ніж попередній період революції і громадянської війни. Їхня складність полягала у ваганнях щодо правильності обраного шляху, що диктувалося чисто мистецькими міркуваннями: залишатися поетом чи віддатися служінню й іншим музам, чи розділити поміж ними свій талант?

Будучи натурою цілеспрямованою і самовідданою в служінні всім близьким серцю видам мистецтва, Тичина відчув свою найбільшу силу в поезії, але бажання розвинути всі грані свого таланту спонукало його до постійної самоосвіти: він зауважує, що краще було б вступити до консерваторії або знову почати малювати. «Блищать і переливаються півтора-два боки мого алмазу, – занотує Тичина у своєму щоденнику, – А мені хочеться (і почуваю, що міг би зробити), хочеться трьома-чотирма сторонами розцвісти. Як Вінчі» (11, 37)*. Цей запис, датований 8 березня 1922 р., свідчить про бажання П. Тичини повного розкриття свого таланту. Можна досить чітко визначити всі «три-чотири сторони алмазу», про розквіт яких мріяв Павло Григорович: поезія (він автор трьох книг), диригентство (керує хором-студією ім. М. Д. Леонтовича), живопис (вчився малювати у відомого художника М. Жука і має дещо із своїх художніх робіт, зокрема автопортрет 1922 р.), музика (тут можна розуміти і виконавську діяльність – грав на кларнеті, гобої, піаніно – і композиторську, бо ще в семінарські роки сам писав музичні твори під псевдонімом *Лялич*). Літературно-мистецьке оточення Тичини у Києві розуміло значення його літературного таланту, підтримувало і спрямовувало поета на цьому шляху. В щоденниковому записі від 8 березня 1922 р. він зізнається: «Бачучи, як диригує Вериківський та й Городовенко, мені хотілося побігти на сцену й самому по-своєму повести хор. Я сказав про це Б[олеславу] Леопольдовичу, який одповів: “краще в одній галузі спеціалізувати себе”» (11, 37).

Думка відомого теоретика музики і високого авторитета – Б. Л. Яворського для Тичини була, очевидно, вирішальною: поетична муза стає для нього провідною.

Проте Тичина не перестає учитися. «Poeta semper tiro»** – цей вислів був для нього девізом усього життя, як і для великого Камєняра. І не тільки вчитися, а й учити інших: у театральній студії Леся Курбаса він читає науку віршування, зізнаючись у записях самому

* Тут і далі при посиланні на Зібрання творів П. Тичини у дванадцяти томах (*Тичина П.* Зібрання творів: У 12 т.: К.: Наук. думка, 1983–1990) зазначається лише відповідний том і сторінка.

** Поет завжди учень (лат.).

собі, що лектор із нього поганий, «а треба, треба виходити на люде і вчитись» (11, 37). Для хористів капели-студії ім. М. Д. Леонтовича Тичина викладає всесвітню історію музики.

Подорож 1920 р. з капелю К. Г. Стеценка по Правобережній Україні розбудила в ньому бажання повернутися до хорового диригування, якому Тичина віддавався ще в семінарські роки і в час роботи помічником хормейстера в театрі М. Садовського. Це бажання було значною мірою реалізовано – він керує одним із робітничих хорів у Новостроєнському районі Києва, спільно з композитором Г. Верьовкою бере активну участь в організації музичної школи.

Ще в роки громадянської війни П. Тичина хоч і бідував дуже, але жив активним літературно-мистецьким і громадським життям. Не будучи лідером якогось із угруповань, він зумів створити собі авторитет і у вишуканих мистецьких колах, і в робітничому, і студентському середовищах, де йому доводилося виступати і як поетові, і як хоровому диригенту. Відомі на той час діячі культури Києва з особливою пошаною ставилися до наймузичнішого поета України. Б. Яворський, Р. Глієр, К. Стеценко, П. Козицький, Я. Степовий, Лесь Курбас, І. Мар'яненко, Б. Романицький, М. Терещенко, М. Рильський, М. Зеров та ряд інших композиторів, акторів, поетів побачили в Тичині митця великого масштабу, відчули силу його поетичного генія.

Не обійшлося і без випадів проти поета. У закордонній пресі з'явилися писання, автори яких звинувачували Тичину в тому, що він продався радянській владі. На ті випадки відповів і сам поет, і його побратими по перу й духу. Молодий В. Сосюра так зреагував на ці звинувачення:

*Не вам ганьбить ім'я Тичини
І називать його рабом...**

В українській радянській пресі з'явилися теж деякі статті типу «Дутий кумир» В. Поліщука, фейлетон «Про українську оперу» К. Котка, в яких проявилось нерозуміння творчості Тичини, особливо його перекладів лібрето класичних опер українською мовою.

* Сосюра В. Твори: В 10-ти т. К., 1971. Т. 6. С. 204.

У 1926 р. у першому номері альманаху «ВАПЛІТЕ» було надруковано уривок із великої поеми П. Тичини «Чистила мати картоплю». Невдовзі ця публікація стала об'єктом для критичних звинувачень на адресу поета із уст самого В. Чубаря – нібито автор намагається цим твором протягнути в літературу «націоналістичний дурман». Звичайно, причини для такої критики були значно глибші. Героїня твору, змучена непосильною щоденною працею і злиднями селянка, висловлює своєму синові-комуністові слова, які ідуть ніби від усього народу України:

*Бачте, стара вже, дурна, непотрібна. Хіба я що знаю!
Що ж зостається мені, як не плакати? Син камуністом,
батько, здурівши, у штунду пошився, якби не у штунду –
Сусом Христом об'явив себе, партію водить по селах!
Що ж, іскажіть мені, що зостається? Ну ріжте, ну бийте,
в гроб удавить мене з дрібними дітьми, нехай я вже буду
вашим коліном придушена, наче ота Україна.*

Але, цілком можливо, що партійного керівника республіки роздратували і ті рядки, де йшлося про Леніна:

*Ленін-антихрист явився, мій сину, а ти про тіятри.
Треба боротись: антихрист явився.*

П. Тичина в опублікованій вступній главі намагався охарактеризувати у вступі до великого твору дві протилежні сили – матері і сина-комуніста, яких розділяли старі й нові переконання ідеологічного характеру. На жаль, цей уривок (вступ) не давав повного уявлення про твір, а тому з'явилися необ'єктивні критичні виступи: автору інкримінувалося намагання протягнути в літературу націоналістичний дурман. При цьому слова героїні-матері (читай України) приписувалися П. Тичині, що й змусило його виступити в пресі із спростуванням тенденційності в критичних висловлюваннях з нагоди опублікованого уривка незавершеного твору.

У 1926 р. П. Тичина міг навіть у газеті «Комуніст» спростовувати політичні звинувачення, висунуті на підставі вульгарно-соціологічного підходу до аналізу літературного твору. Можливо, тоді ж був написаний, але так і не надрукований за життя вірш «До кого говорить?».

*До кого говорить?
Блок у могилі. Горький мовчить.*

*Рабіндранате-голубе!
З далекої Бенгалії
прилинь до мене на Вкраїну.
Я задихаюся, я гину.*

*Я покажу тобі такі речі
в однокласовій ворожнечі.*

*Я покажу всю фальш, всю цвіль
партійно-борчих породіль.*

*А братні зуби, дружній зиск,
гнучка політика, як віск.*

*Коли б були це генерали,
ми б знали, що робить.
А в тім то й річ, що це кати
однокласовії...*

У 1921 р. після вбивства композитора М. Леонтовича у Києві створюється Комітет його пам'яті, одним із організаторів і членом якого був П. Тичина. При Комітеті було організовано капелу-студію ім. М. Леонтовича, диригував якою відомий тоді як поет і дуже шанований композиторами К. Стеценком, Я. Степовим, Р. Глієром, М. Вериківським і музикознавцями Б. Яворським, К. Квіткою, А. Альшвангом та іншими музичними діячами Павло Тичина. Аж до весни 1923 р., коли на вимогу В. Еллана П. Тичина переїздить до тодішньої столиці України Харкова і починає працювати редактором відділу поезії журналу «Червоний шлях», він одночасно служить двом музам і навіть неодноразово заявляє про наміри кинути літературу. Але саме в той напружений, складний і голодний період він написав ряд творів, що увійшли згодом до збірки «Вітер з України». Це була остання книжечка, яка поряд із трьома попередніми («Соняшні кларнети», «Замість сонетів і октав», «Плуг») та уривками симфонії «Сковорода» завершує, як це не прикро констатувати, період найвишого творчого злету Тичини.

Із деяких незавершених творів П. Тичини (переважно драматичних поем) за життя частково друкувалися лише фрагменти, і справа повної їхньої публікації автором була не вирішеною. Деякі з цих творів після смерті П. Тичини побачили світ у вигляді реконструкцій – суміші опублікованих розділів і неопублікованих розділів та їх варіантів, що стали предметом наукової полеміки вчених. Йдеться, насамперед, про поему «Сковорода», створенню якої автор присвятив багато років свого творчого життя.

Дослідник творчості П. Тичини і його біограф С. Тельнюк відзначає, що над текстом симфонії (саме такому жанровому визначенню твору надається перевага) «Сковорода» поет розпочав роботу в 1920 р., надрукувавши у 1922 році в газеті «Вісті» перші три її глави. Публікація в журналі «Шляхи мистецтва» (1923, – № 5) теж складалася із трьох розділів: «Allegro giocoso», «Grave», «Risoluto».

Опубліковані в 1922–1923 рр. глави симфонії «Сковорода» хоча і визначені автором як уривки, але все ж справляють враження цілісного твору чи самостійної великої частини. Все, що було написане пізніше і навіть частково опубліковане як глави твору про Сковороду, П. Тичина не намагався компонувати спільно з першими публікаціями. Швидше всього, переробляючи написане раніше, як ми це бачили із авторських свідчень, він писав новий твір. Можливо, Павло Григорович сподівався написати книгу про Сковороду, де були б представлені і симфонія, і поеми (лірична та драматична), тобто те, над чим він трудився впродовж багатьох літ.

Якщо останнє прижиттєве видання творів П. Тичини в шести томах (1961–1962) включало значну частину творчої спадщини – поезію, поетичні переклади і публіцистику, то дванадцятитомник (1983–1990) містить невідомі твори і найцікавіші варіанти, прозові переклади, вступи, інтерв'ю, щоденники, листи та фольклорні записи.

Творча спадщина поета, яка створювалась протягом шести десятиліть, разом із його автором зазнавала підйомів і спадів, зумовлених не лише особистими чинниками, а й факторами багатьох суспільних явищ. Тільки об'єктивний і всебічний науковий підхід

до цього унікального явища в історії національної культури дасть можливість належно представити його сучасним читачам.

Свою любов до П. Тичини як до геніального поета висловив В. Сосюра у романі «Третя Рота»: «Я любив і люблю Тичину як нашого великого поета. Хоч і люблю в нім не все. Багато він дає до друку так звані поетичні відходи з його творчої лабораторії, що непокоїли і непокоять мене, бо я знаю, який це гігант, і стає боляче, коли він іноді, і не зовсім іноді, стріляє з гармат горобців.

Але, не дивлячись на це, Тичина геній, і таким він є не тільки для нас, а таким залишиться для наших нащадків, коли ми мовно не зникнемо як нація»*.

У давньогрецькій міфології є образ геніального співця, винахідника музики і віршування Орфея. Його мистецтво могло творити чудеса: приборкувати диких звірів і навіть зрушувати скелі. Це казкове ім'я стало синонімом великого поета, співця, музики, тобто всебічно обдарованої людини. Такою особистістю був і Павло Тичина – поет, художник, композитор, хоровий диригент, – людина багатогранного таланту, можливості якої, на жаль, не були повністю реалізовані через жорстокі обставини культівської тоталітарної доби.

Сергій Гальченко

* Сосюра В. Вибрані твори: у 2-х томах. Т. 2. К.: Наукова думка, 2000. С. 450.

ВИБРАНА ПОЕЗІЯ

1907—1929

ПАНАХИДНІ СПІВИ [1914 - 1915 (?)]

I

Прийдіть, пісні, прийдіть, ридання,
З глибин, з душі безодні.
Земне останнє цілування
Я їй даю сьогодні.

Прийдіть, прийдіть, – я вами, рідні,
Коханки смерть відзначу.
Під співи серця панахидні
Колишнєе оплачу.

Тумани кадять фіміаами,
Тумани – аж до гаю –
Ридають-плачуть над полями,
А я щось не ридаю.

Моє останнє цілування
Таке болоче, ніжне.
Впадіть, пісні, дощем ридання
На серце білосніжне.

II

Я чую дзвін в бору ялин
Над озером, де трухне млин, –
Дінь-дінь, дінь-бам...
Тепер ти сам, тепер ти сам –
Видзвонює він сумно там.
Дінь-дінь, дінь-дін...

IV

Благословен еси Господи,
Світе святим!
Нас научи заповіданням
Вічним Твоїм.

В жалобі ніч: скрізь – зорі-свічі,
Лунають співи таємничі. –

Благословен еси, Господи!

Поля, гаї, – я вам вклоняюсь,
До ваших дум я прислухаюсь. –

Благословен еси, Господи!

Колись я з нею тут молився,
Як Бог в коханні нам явився. –

Благословен еси, Господи!

Тепер я сам хожу – блукаю,
Душевні муки розсіваю. –

Благословен еси, Господи!

Благословляю вас я, луки,
І небо в свічах й пісню муки. –

Благословен еси, Господи!

Благословен еси Господи,
Світе святим!
Нас научи заповіданням
Вічним Твоїм.